

21. yüzyılda sosyalist planlama¹

Özgür Öztürk

Ocak 1917’de İsviçre’de yaptığı bir konuşmada Lenin “Biz daha eski kuşaktan olanlar, yaklaşan bu devrimin belirleyici çarpışmalarını görece kadar yaşamayabiliriz” diyordu.² Bundan bir ay sonra Şubat devrimi patlak verdi ve aynı yıl içinde, insanlığın kaderini değiştirme yolunda şimdiye kadarki en görkemli girişim başladı.

Bu anekdot –tarihin en büyük devrimcisi olan Lenin bile bunu yapamadığına göre– bir devrimin başlangıcını dakik biçimde öngörmenin neredeyse olanaksız olduğunu gösteriyor. Devrim apansız gerçekleşir, dünyayı hayrete düşürür. Tıpkı bir deprem gibi, arka planda neredeyse “sessiz” biçimde cereyan eden küçük, birbirinden yalıtık olayların birikmesi sonucunda belirli bir noktaya ulaşıldığında aniden patlak veren toplumsal kırılma anıdır.

Devrimin ne zaman başlayacağını kestirmek mümkün olmayabilir; yine de, mevcut konjonktürün devrimci bir karakter taşıyıp taşımadığı, toplumsal “fay hatları”nın harekete geçip geçmediği, nesnel biçimde saptanabilir. Nitekim Lenin de kendi çağı için böyle bir saptamadan hareket ediyordu. “Devrimin belirleyici çarpışmalarını göremeyebiliriz” demekle birlikte, aynı zamanda, yaklaşan devrimden söz ediyor, bunun er veya geç gerçekleşeceğini vurguluyordu. Zira Lenin’e

1 *Revolutionary Marxism 2018* içinde yer alan “Socialist planning in the 21st century” başlıklı yazının Türkçe çevirisidir.

2 Lenin, “Lecture on the 1905 Revolution”, *Collected Works, cilt 23*, Moskova: Progress Publishers, 1974, s. 253.

göre modern çağın temel niteliği “devrimin güncelliği” idi.³

En genelde, emperyalizm çağı kapitalizmden sosyalizme geçiş çağıdır. Üretim toplumsal niteliğinin ilerleyerek dünya ölçeğine erişmesi, üretici güçlerin muazzam gelişimi, aynı zamanda artan baskı, şiddet ve sömürü, kapitalist uygarlığın kendi sınırına ulaşması ve yerini daha üst seviyede bir toplum tipine bırakması için önkoşulları hazırlar. Kuşkusuz bu geçiş bir seferde ve geri dönülmez bir kopuş biçiminde gerçekleşmeyecektir, 20. yüzyıl bize bu konuda yeterince kanıt sağlamıştır. Fakat geçişin dinamiği iş başındadır.

Genel yönelim içinde elbette bazı dalgalar, gel–gitler yaşanacaktır. Devrim perspektifinden bakıldığında, kabaca 1980–2010 arası yıllar korkunç bir gerilemeye karşılık gelir. Bununla birlikte, kapitalizmin büyük krizi ile karakterize olan içinde bulunduğumuz dönem, yeni bir atılımın başlangıç safhası olmaya adaydır. Koyu bir sisin yavaş yavaş dağılmasının ardından, sosyalizm insanlığın ufkunda yeniden görünür hale gelmiştir.

Burada herhangi bir yanlış anlama olmaması gerekiyor: yüz milyonlarca insanın ölümüne ve gezegenin tamamen tahrip olmasına neden olabilecek yeni bir dünya savaşı, ne yazık ki her gün daha da güçlenen gerçek bir olasılıktır. Fakat tam da aynı olasılık, sosyalizm yönündeki karşıt eğilimi de güçlendirmektedir. 20. yüzyılın en büyük iki devrimi, dünya savaşlarının ortasında veya hemen sonrasında gerçekleşmiştir. Yeni bir devrimin böyle büyük felaketler yaşanmadan gerçekleşmesi ise şu an için ancak bir temenni olabilir.

Geleceğin tohumları şimdinin içinde yatar. Bir toplumsal devrim, olabilecek en radikal kopuştur. Fakat devrim sonrasında ortaya çıkacak yeni biçimler, en önemlisi de yeni üretim ilişkileri, gökten zembille inmeyecektir. Yeni biçimler, eski toplumun bağrında yavaş yavaş olgunlaşan **kimi** eğilimlerin nihai sonuçları biçiminde ortaya çıkacaktır. Bunların hangi eğilimler olduklarını şimdiden kesin olarak öngörmek elbette olanaksızdır. Ayrıca, zaman içinde, mevcut düzende farklı dinamikler de baskın hale gelebilir. Yine de, temel ilke, farkında olsak da olmasak da geleceğin nüvelerinin bugün karşımızda olduğudur:

Sosyalizmin/komünizmin olanaklılığının göstergeleri bizi her taraftan kuşatır ve herkes tarafından görülebilir. Bu göstergeler özel olarak sosyalizmle alakası yokmuş gibi gözükken koşulların içinde yani bildiğimiz ileri endüstride, muazzam düzeydeki maddi refahta, yüksek düzeydeki bilimde, mesleki becerilerde, örgütsel yapılarda, eğitimde ve kültürde barınırlar. Bunları aynı zamanda zaten sosyalizme yabancı olmayan işçi ve tüketici birlikleri, örgün eğitim, devlet hastaneleri, siyasi demokrasi ve günümüzün, kamulaştırılmış işletmeleri gibi koşullarda da görmek mümkündür. Sosyalizmin göstergelerine ayrıca, işsizlik

3 Bkz. György Lukacs, *Lenin'in Düşüncesi*, çev: Mehmet R. Zaralı, İstanbul: Belge Yayınları, 1979.

ve artan eşitsizlik gibi kapitalizmin en ciddi sorunlarında da rastlanabilir.⁴

Gelecek belirsiz olabilir; bugün verilecek mücadelelere ışık tutan şeyse nasıl bir gelecek tasavvurundan hareket ettiğimizdir. Görmek isteyen için, sosyalizm/komünizm **potansiyel biçimde** her yerde mevcuttur. Fakat mesele sadece bunu görmekten ibaret değildir. Bu potansiyelin gerçeklik kazanabilmesi için devrimci eylem şarttır. Kapitalizm kendiliğinden komünizme dönüşmeyecektir.

21. yüzyıl sosyalizminin nasıl olacağını, neye benzeyeceğini bilmiyoruz. Bu konuda elbette spekülasyon yapabiliriz, Marksizm bu tür düşünce egzersizlerini yasaklamaz. Nitekim günümüzde, akademisyenler arasında “sosyalizmi tasarlamak” başlığı altında kimi tartışmalara rastlıyoruz.⁵ Bu tür girişimler elbette saygıya ve ilgiye değerdir: arkamızda günahıyla sevabıyla yüz yıllık deneyim vardır; bu geçmişle dürüstçe yüzleşip buradan geleceğe dönük dersler çıkarmak şarttır. Fakat sosyalizm için mevcut olanakları sergilemek, bunu önceden tasarlamaktan daha avantajlı bir strateji gibi görünüyor.

Bu yazıda sosyalizmin potansiyellerini **bugünün** teknik ve ekonomik olanaklarına referansla tartışacağım. Mevcut potansiyelleri, özel olarak, planlama açısından değerlendireceğim. Derhal (birkaç yıl içinde) kurabileceğimiz ekonomik planlama sistemi türünün ana hatlarını çıkarmaya çalışacağım. 21. yüzyılda, geçen yüzyıldakinden temelden farklı ve çok daha etkin işleyen bir planlama sistemi kurulabilir. Marx’ın özgün vizyonuna uygun şekilde, emek zamanı hesabına dayalı bir ekonomik planlama sistemi oluşturulabilir. Böyle bir sistem, her bir ürünün içerdiği emek zamanı miktarını hesaplamayı kolaylaştırarak ve ayrıca parasal ilişkilerin tasfiye edilmesini sağlayarak, yeni sosyalizmin en önemli ayaklarından birini oluşturacaktır.

1. Temel noktalar

Kapitalizmin doğuşunda karşılaştığımız bir durum, geleceğe dair akıl yürütürken bize yardımcı olabilir. Kapitalist üretim tarzı, kendisine karşılık gelen üretici güçler tam olarak gelişmeden önce tarih sahnesine çıkmıştır. Sermaye, hazır bulduğu teknik temel üzerinde yola koyulmuş, kapitalist üretime uygun üretici güçlerin gelişimi daha sonra gerçekleştirmiştir.⁶ Aslında kapitalist üretim ilişkileri 15. ve 16.

4 Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı: Marx’ın Yönteminde Adımlar*, çev: Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 196.

5 Örneğin *Science & Society*’nin “Sosyalizmi Tasarlamak” konulu özel sayısına (Nisan 2012) bkz.

6 Marx bunu *Kapital*’de, özellikle de “İş Bölümü ve Manüfaktür” başlıklı 12. bölümde tartışmaktadır. Üretim daha önceki kapitalist biçimi olan manüfaktür, “toplumsal üretimi ne bütün genişliği içinde kavrayabilmiş ne de kökünden değiştirebilmişti ... dayandığı kendine özgü dar teknik temel, belli bir gelişme aşamasında yine kendisi tarafından yaratılmış olan üretim ihtiyaçları ile çatışır hale gelmişti”. Karl Marx, *Kapital*, 1. cilt, çev: Mehmet Selik, Nail Satlıhan, İstanbul: Yordam Kitap,

yüzyıllar kadar erken bir tarihte yayılmaya başlamıştır. Fakat sermayenin kendi içeriğine en uygun üretim biçimine (makinelı üretim sistemi olarak fabrika) kavuşarak kendi ayakları üzerinde durabilmesi ancak Sanayi Devrimi ile, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında olanaklı olmuştur. Bu andan itibaren kapitalist üretim geri döndürülemez bir nitelik kazanmıştır.

Önceki geçiş dönemlerinde, yeni üretim ilişkileri **kendiliğinden**, bir deneme–yanılma süreci içinde şekilleniyordu. Sosyalizme geçişte ise yeni üretim ilişkileri bilinçli olarak inşa edilecektir. Burjuvazi örneğinde, bu sınıf eski düzen içinde ekonomik açıdan yeterince güçlendiğinde bir toplumsal devrim dönemi başlamıştı. Fakat işçi sınıfı kapitalist sistem içinde ekonomik hâkimiyet elde edemez. Bu hâkimiyet ancak devrim sonrasında oluşacaktır.

Sosyalist inşanın öncelikli hedefi üretim ilişkilerini değiştirmektir. Yeni üretim ilişkisi, emeğin, kapitalist sistemde zaten belirginlik kazanmış olan toplumsal karakterini daha da ileri taşıyacak planlı ekonomidir.

Planlı ekonomiye en uygun üretici güçlerin oluşması bir zaman meselesidir. 16. yüzyılda, gelecekte temel üretim biriminin fabrika olacağını kimse öngöremezdi. Bu anlamda, sosyalist üretim ilişkilerine uygun teknik biçimi tahmin etmenin olanaksız olduğu düşünülebilir. Fakat sosyalist inşa sürecinde durum biraz farklıdır. Üretim ilişkilerinin kendiliğinden değil de bilinçli olarak şekillenecek olması, hiç kuşkusuz, üretici güçlerin gelişimine damgasını vuracaktır.

Üretici güçlerin gelişiminde iki temel boyut ayırt edilebilir. Birincisi üretim araçlarıdır. Sosyalist inşanın üretim araçlarının gelişimi açısından temel hedefi üretimde tam otomasyondur; daha doğrusu, böyle bir hedef bugün için anlamlı ve olanaklıdır.

Marx büyük ölçekli sanayiye hakiki kapitalist üretim olarak tasavvur etmişti.

Büyük sanayi, kendi karakteristik üretim aracını, yani makineyi, bizzat ele almak ve makineleri makinelerle üretmek zorunda kaldı. Ancak bunu yaptığında, kendisi için uygun olan teknik temeli yaratmış ve kendi ayakları üzerinde doğrulmuş oldu.⁷

Kapitalist üretimin mekanizasyonu artırma, “kendi karakteristik üretim aracı” olan makineleri daha fazla kullanma yönünde açık bir eğilimi vardır. Bununla birlikte, kapitalist üretim makineleşmeyi ve otomasyonu çarpıcı boyutlara taşırken, aynı zamanda, tam ters yönde, bunun önünde engeller de yaratır. Zira makine, ancak yerini aldığı emek gücünden daha ucuz olduğu takdirde üretimde kullanılır. Bir kapitalistin “makine kullanımı ... makinenin değeri ile makinenin yerine geçtiği

2011, s. 355–356.

⁷ Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 369.

emek gücünün değeri arasındaki farkla sınırlanır”.⁸ Emek bol ve ücretler de emek gücünün değerinin altında olduğunda, bu durum “kapitalist açısından”, makine kullanımını “gereksiz, pek çok durumda da olanaksız kılar”.⁹ Bol miktarda ucuz emek gücünün mevcut olduğu koşullarda, sermaye, emek yoğun üretimlere yönelir. Dahası, kapitalist üretim bir başka nedenle de makineleşmeyi engeller: tekil firmalar üretimde canlı emeğin payını azaltacak yeniliklerin peşinde koşsalar da, artı-değer (dolayısıyla kâr) canlı emeğe dayandığından, makineleşme ve otomasyon eğilimleri üzerinde bir bütün olarak ciddi kısıtlar ortaya çıkar. Sonuç olarak, kapitalist üretim, bir yandan makineleşmeyi sürekli olarak teşvik ederken, diğer yandan da tam ters süreçleri besler ve canlı tutar.

Sosyalizmde böyle bir kısıtlama yoktur; maddi nesnelerin üretimindeki tam otomasyonun önünde sadece doğal/fiziksel engeller vardır. Bunun ötesinde, günümüzün teknik olanaklarıyla, otomasyonun ilerlemesi ancak hayal gücümüzle sınırlıdır. Teknik açıdan, üretimin önemli bir kısmı makineler ve robotlar tarafından gerçekleştirilebilir, hatta “hizmetler” adı verilen işlerin çoğu da otomatize edilebilir. Maden ocaklarında, inşaatlarda, fabrikalarda vb. daha fazla makine kullanmak ve taşımacılık işini (kent içi ulaşım dâhil) tamamen otomatik hale getirmek ilk başta büyük yatırımlar gerektirebilir. Fakat bu başlangıç yatırımları dahi muhtemelen şimdiki maliyetlerden düşük olacaktır. Mesela motorlu araçların ve ilişkili ürünlerin üretimine harcanan kaynaklar (trafik sıkışıklıklarında israf edilen benzin de dâhil) dikkate alındığında, çok daha rasyonel, konforlu ve tam otomatik bir ulaşım sistemi çok daha düşük maliyetle kurulabilir. Kapitalist üretim geçmiş üretim sistemlerine kıyasla çok devrimci olabilir, fakat günümüzde insanlığın sorunlarını çözebilme için yeterince devrimci değildir.

Üretici güçlerin ikinci boyutu, en devrimci üretici güç olarak insanın kendisidir. Marksist gelenek, geleceğin komünist toplumunda çalışmanın birincil ihtiyaç haline geleceğini öngörür. Bu elbette başkaları için çalışmadır; kendi cebini doldurma azmiyle gece-gündüz çalışan işkolik burjuvanın çabalamasından çok farklıdır. Sosyalizmin toplumsal bireyi, “başkaları için” çalışmanın aslında “kendisi için” çalışmak olduğunun, kendisini ancak bu yolla insan kılabilceğinin farkındadır. Günümüzün benmerkezci kapitalist ilişkilerinin ortasında, Marksizmin bu öngörüsü bir düş gibi görünebilir. Kendi çıkarının peşinde koşmanın kural olduğu kapitalist toplumda, başkaları için bir şeyler yapmak gerçekten de “enayilik” gibi algılanır. Fakat kendi çıkarını düşünmenin özellikle “ekonomik” alanla, daha spesifik olarak da piyasayla ilişkili bir davranış kalıbı olduğunu atlamamak gerekir. Bencil olmak, toplumsal ilişkilerin geneli içinde, kapitalist toplumda **bile** kınanmaktadır. Kapitalizmin şafağında bunun ilk sistemli ekonomik teorisini oluşturan Adam Smith’in

⁸ Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 377.

⁹ Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 377.

aynı zamanda bir ahlâk kuramcısı olması basit bir tesadüf değildir. Smith, piyasa ilişkileri içinde herkesin kendi çıkarını düşünmesinin doğal olduğunu öne sürerken, daha genel toplumsal alan için böyle bir öneride bulunmaktan kaçınmıştır.¹⁰ Bir başka deyişle, kapitalizmin en önde gelen ideologları bile insanların kendi çıkarlarının peşine düşmelerinin genel olarak “iyi” bir şey olmadığını farkındadır. Bu anlamda, sosyalizm insanın kötü yanını değil iyi yanını besleyecektir.

Fakat mesele basitçe sosyalizmin ahlâki üstünlüğü değildir. Çalışmak birincil ihtiyaç haline geldiğinde, insanların bireysel ve kolektif gelişimini hiçbir şey durdurmaz. İşçi sınıfına dayatılan “yaşam boyu öğrenme” hedefi kapitalist koşullarda ulaşılabilir değildir; şu basit nedenle ki, başka her şey gibi öğrenme etkinliği de kapitalizmde kişisel çıkara bağlıdır. Doğrudan parasal fayda söz konusu değilse, herhangi bir şey öğrenmeye gerek yoktur. Fakat sosyalizmde farklı ölçütler geçerlidir ve insanlar, kendi potansiyellerini ve kapasitelerini dışsal engellerle karşılaşmadan geliştirebilirler. Günümüzde bu bağlamda en önemli engel piyasa olduğundan, piyasa ilişkilerinin kaldırılması gerçek insani gelişmenin yolunu açacaktır.

2. Planlama zorunluluğu

Gelecekteki sosyalist devrim(ler)in tek tek ülkelerde başlayıp daha sonra diğer ülkelere/bölgelere yayılacağını söylemek bir kehanet sayılmaz. Çok kısa sürede tüm dünyayı kapsayacak bir devrim süreci, piyangodan büyük ikramiye çıkması kadar şartıcı ve sevindirici olur. Aslında tam aksine, geçiş dönemi boyunca tekil ülkelerde yaşanacak devrimlerin bir süre sonra sıkıntılarla karşılaşması daha muhtemeldir; zira emperyalist sistem, komünizm yönündeki herhangi bir hareketi elinden gelen her şeyi yaparak boğmaya çalışacaktır. Dolayısıyla, ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Japonya gibi merkez kapitalist (emperyalist) ülkelerin belirli bir aşamada devrimci sürece katılmaları şarttır. Emperyalizmin merkez bölgelerini kapsamayan bir devrim uzun vadede zorluklarla karşılaşacaktır.

Bunu söylemek, yenilgiyi baştan kabullenmek anlamına gelmez. Herhangi bir sosyalist devrimin ilk andan itibaren dünya devrimini hedeflemesi gerektiği anlamına gelir. Bunun içinse devrimci sürece katılan tekil ülkelerin kendi aralarında kalıcı ve güçlü bağlar kurmaları, ilk günden itibaren dünya devrimine (özellikle de yeni bir Enternasyonal oluşturmaya) yönelik girişimlerde bulunmaları hayati önemdedir. Kuşkusuz şu an için öngörülemeyecek birçok jeopolitik çelişki, çatışma vb. yaşanacak, tonla sorun ortaya çıkacaktır. Fakat temel ilke, sosyalist inşa sürecinin aynı zamanda dünya devriminin bir uğrağı olması gerektiğidir. Bundan azına razı olmak ve devrim stratejisini her nasılsa kazanılmış kimi “mevziler”i elde tutmaya çalışmakla sınırlamak, en hafif tabirle hayalciliktir. Uzun bir koşu sırasında ara sıra

¹⁰ Bkz. Duncan K. Foley, *Adam's Fallacy: A Guide to Economic Theology*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

mola verilebilir; ama arkanızdan silahlı bir katil sürüsü kovalıyorsa, molalar olabildiğince kısa tutulmalıdır.

Sosyalist inşa sürecinin kilit noktası dünya devriminin ilerlemesidir. Mesela çalışma saatlerinin kısaltılması, aşağıda tartışılacağı üzere, yeni sosyalizmde çalışma ilişkilerinin temel bir kısmını oluşturacaktır. Fakat devrim emperyalist ülkeleri kapsamadığı takdirde, sosyalizm yönündeki girişimler kuşkusuz ki emperyalist düşmanlar ve onların yordakçıları tarafından kuşatılacaktır. Bu güçlerin ekonomik ve askeri baskıları, sosyalist ülkeleri, çalışma saatlerinin uzatılması ve/veya diğer demokratik olmayan adımlar gibi beklenmedik tedbirlere başvurmaya zorlayabilir. Aşağıda tartışılan planlama sisteminin işleme için dünya devriminin kayda değer bir ilerleme sağlamış olması gerektiği hatırd tutulmalıdır.

Sosyalist inşa sürecine dâhil olacak tek tek ülkelerde ortak bir planlı ekonomi çerçevesi oluşturmanın önemi abartılamaz. Kapitalizme özgü ulus-devlet formunu aşan yeni bir siyasal biçimin maddi zemini burada yatar. 20. yüzyıldaki sosyalist inşa deneyimlerinin en büyük başarısızlıklarından biri budur. Enternasyonalizmin geri plana itilmesinin, Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar tek bir ekonomik ve siyasal yapının kurulmamasının sonucu, sosyalist inşanın ulusal sınırlara hapsolmesi olmuştur.¹¹ Sermayenin emeğin toplumsallaşmasını küresel ölçüğe taşıdığı bir dönemde, sosyalist inşa süreci böyle bir olanaktan mahrum kalmıştır. Bir başka deyişle, üretici güçleri geliştirme kapasitesi bakımından kapitalist sistemin üstünlüğü devam etmiştir.

Demek ki yeni sosyalizmde ulusal sınırlar aşılmalı, en azından belirleyici önemi kaybetmelidir ve bunun zeminini ortak planlama sistemi oluşturacaktır. Nihai hedef, önce tek tek ülkelerde, sonra birçok ülkede ve bölgede, sonra da dünya ölçüğünde planlı bir ekonominin kurulmasıdır.

Planlama bir üretim ilişkisidir, sosyalizmin temelidir. İnsanlığın üretim, tüketim, bölüşüm süreçlerini bilinçli şekilde düzenlemesi olarak, piyasa ilişkilerinin reddidir. Sosyalist bir ekonomi ya planlı olacaktır, ya da sosyalizm olmayacaktır. Bu bağlamda, belki de birkaç on yıla yayılacak "geçiş süreci" boyunca piyasa ilişkilerinin adım adım sona erdirilmesi şarttır.

20. yüzyıl devrimlerinde planlama kaçınılmaz sınırlarla karşılaşmıştır. Devrimi gerçekleştiren toplumlar kapitalist gelişme açısından geri durumda olduklarından, ortaya özgül sorunlar çıkmıştır. Kuşkusuz gelecekte de sorunlar çıkacaktır, ama bunlar farklı nitelikte olacaktır. 20. yüzyılda uygulandığı biçimiyle çeşitli planlama deneyimlerinde, genellikle başta hızlı gelişmeler sağlanmakla birlikte, bir süre sonra etkinlikten uzak sistemler ortaya çıkmıştır. Sovyet tipi planlama, kaynakları mobilize etmekte başarılı olmasına rağmen, bu kaynakların etkin tahsisini sağla-

¹¹ Bu konuda bkz. Sungur Savran, "Sovyetler Birliği'ni kim yıktı?", *Devrimci Marksizm*, sayı 28/29, Güz-Kış 2016, s. 72.

makta aynı başarıyı gösterememiştir. Sovyet planlama sisteminde temel hedef, aynı miktar çıktıyı üretmek için kullanılan girdileri azaltmaktan ziyade, çıktıyı ne pahasına olursa olsun artırmaktır. Bu nedenle işletmeler, emek gücü dâhil olmak üzere olabildiğince fazla miktarda girdi stoklama eğiliminde olmuştur. Sonuçta, çıktıdaki artış, kullanılan girdilerin ve üretim araçlarının miktarındaki artışla koşullanmıştır. Üretim miktarı etkinlikten daha önemli görülmüştür. Böyle bir sistemin atıl vaziyetteki veya potansiyel kaynakları harekete geçirip kısa sürede çıktıyı artırması son derece doğaldır. Fakat bir kez girdilerin fiziki sınırlarına ulaşıldığında, daha fazla ilerlemek giderek zorlaşır. Nitekim Sovyetler Birliği'nde sistem 1960'lı yıllarda kendi sınırlarına dayanmış ve bundan sonra da yavaş ama sürekli bir krizle karşılaşmıştır.¹²

Diğer taraftan, Sovyet tipi planlama sistemleri piyasa ilişkilerini yenmekte de başarısız kalmıştır. Birçok ürün, özellikle de kırsal tarım üretimi plan dışında bırakılmış, planın yanı sıra küçük meta üretimi de daima var olmuştur. Zaman içinde, özellikle kentlerde, birçok "hizmet" faaliyeti karaborsanın insafına terk edilmiştir. Bu durumun sosyalist planlama açısından yarattığı sorunlar bir yana bırakılsa bile, sonuç, sosyalist inşa sürecini zehirleyen kronik bir hastalık olmuştur.

Yeni sosyalizmde temel ilke, planlı ekonomik örgütlenmenin coğrafi ve sektörel olarak genişlemesi ve aynı zamanda derinleştirilmesi olmalıdır. Günümüzde, bir ülkenin veya bir kıtanın ekonomisinin tamamını birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde planlı hale getirmek kesinlikle olanaklıdır. Paul Cockshott ve Allin Cottrell'in vurguladıkları gibi, örneğin "ABD ekonomisinin **tamamen** planlı olmaması için hiçbir **teknik** neden yoktur."¹³ Politik, ideolojik, hatta kültürel nedenler vardır kuşkusuz, ama ilke olarak, dünyanın en büyük ekonomisi en ince ayrıntısına varana dek planlı şekilde işleyebilir. Üstelik bu, piyasa sistemine kıyasla çok daha etkin şekilde gerçekleştirilebilir.

3. Günümüzde nasıl bir planlama olanaklıdır?

Bu soruya iki düzeyde yanıt verilebilir. İlk olarak, bizzat piyasa sisteminin işleyişinden kaynaklanan planlama potansiyeli söz konusudur. Tekil yerel/ulusal firmalardan çok-uluslu şirketlere uzanan bir zincir içinde, kapitalist sistemde de planlama zaten mevcuttur. Planlı ekonomi kapitalizmin bağrında gelişir. Bilindiği gibi Marksizm, kapitalist üretimin içinde ortaya çıkan planlama eğilimlerine büyük önem verir, zira bu eğilimler emeğin toplumsallaşmasını çok ileri düzeylere çıkarılmaktadır.

12 Bkz. Özgür Öztürk, "Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ekonomik arka planı", *Devrimci Marksizm*, sayı 28/29, Güz-Kış 2016.

13 W. Paul Cockshott, Allin F. Cottrell, "Value, Markets and Socialism", *Science & Society*, cilt 61, no 3, Sonbahar 1997, p. 351 (vurgular benim).

Sosyalizm, bu anlamda emeğin toplumsallaşması eğilimi önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Kapitalist üretimin bu “doğrudan” planlama eğilimini sosyalist inşada mantıksal sonuçlarına ulaştırmak, her şeyden önce büyük ölçekli kamulaştırmalar demektir. Büyük tekeller, bankalar, enerji kompleksleri, perakende zincirleri, ulaştırma ve iletişim firmaları, madenler, diğer doğal kaynaklar ilk etapta kamulaştırılacak işletmelerdir. Bunlar tek bir ekonomik bütünlüğün parçaları olarak işleyeceklerdir. Öte yandan, kâr kriteri ortadan kalkacağı için, belki bazı işletmeler kapatılacak, bazıları birleştirilecek, üretim politikası baştan aşağı değişecektir. Bu işletmelerin özellikle sabit sermaye yatırımları, binaları, iş makineleri, ekipmanları ve diğer üretim araçları sosyalist inşa sürecinin başlangıçtaki sıçrama tahtası olacaktır.

Planlamanın ikinci boyutunu, sermayenin başka bazı eğilimleri oluşturmaktadır. Bunlardan en önemlisi, emek zamanı ile değerlendirmedir. Marx’ın geliştirdiği emek-değer teorisinde, bir malın değeri içeriğine giren toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. Kapitalizm değer ilişkilerinin hâkimiyeti ile tanımlandığından, toplumsal üretim ve mübadelenin örgütleyici ilkesi örtük bir emek zamanı hesabıdır. Yine de piyasa bağlamında fiilen “hesaplama” yer almaz; bir malı üretmek için toplumsal bakımdan gerekli olan emek zamanını hiç kimse kesin olarak hesaplayamaz. Bunun yerine, arz ve talebin dalgalanmaları üreticilere sinyaller sağlar ve onlar da bu sinyallere göre hareket ederler. Dolayısıyla emek zamanı ile değerlendirme vardır, ama bu değerlendirme mükemmel olmaktan uzaktır.

İkinci eğilim “soyut emek” ile ilgilidir. Soyut emek standart, ortalama insan emeğidir. Marx’a göre bu sadece basit bir soyutlama veya fikir değildir: farklı emeklerin ürünü olan metalar mübadele edildiğinde, bunları üreten somut emek türleri de insan emeği olma niteliğiyle özdeş hale gelirler. Bu bir “gerçek soyutlama”dır: her tür insan emeği eşit muamele görür. Fakat bunun da ötesinde, sermayenin her tür insan emeğini birbirine yakınlaştırma eğilimi de vardır. Sermayeye dayalı üretim, somut emeğin çeşitliliğini artırsa da, aynı zamanda ve buna karşıt biçimde, üreticilerin emeklerini standartlaştırma eğilimi de sergiler. Marx’ın *Grundrisse*’nin Giriş bölümündeki anlatımıyla:

Emeğin belirli bir türüne karşı kayıtsızlık, hiçbiri mutlak olarak egemen durumda bulunmayan emeğin gerçek türlerinin çok gelişmiş bir bütünü varsayar ... O zaman, yalnız özel bir biçimde düşünülebilir olmaktan çıkar. Öte yandan, emeğin emek olarak bu soyutlanması, yalnızca emeklerin somut bir toplamının zihinsel ürünü değildir. Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için raslansal ve bu bakımdan da önemsiz olduğu bir toplum biçimine tekabül eder ... Bu durum, burjuva toplumların en modern biçiminde, Birleşik

Devletler’de en yüksek gelişme derecesine ulaşmıştır.¹⁴

Marx, bu pasajın devamında, geri bir toplumdaki “ne iş olsa yapan” emekçilerle, ileri bir kapitalist toplumda kendisini her işe uyarlayabilen emekçiler arasındaki temel farkı vurgular.

Aynı tema, biraz daha farklı biçimde, *Kapital*’de de karşımıza çıkar. Marx, burada konuyu derinlemesine tartışmaktan kaçınır ve bunu kapitalist üretimin bir “yasası” biçiminde formüle etmez. Yine de, kısmen hesaplama kolaylığı yaratması nedeniyle, kısmen de bunun nesnel bir eğilim olduğu kanısıyla, “vasıflı” denilen emekle “vasıfsız” emek arasındaki farkı önemsiz kabul eder. Uzunca bir dipnotta şöyle yazar:

Yüksek ve basit emek, “*skilled*” (nitelikli) ve “*unskilled labour*” (niteliksiz emek) arasındaki fark, kısmen sırf hayali, ya da en azından, çoktan gerçekliğini kaybetmiş ve ancak alışkanlık sonucu olarak devam etmekte bulunan bir farka; kısmen işçi sınıfının bazı katmanlarının içinde buldukları ve kendilerini emek güçlerinin değerlerini diğer işçiler ölçüsünde alabilmekten alıkoyan çaresizliğe dayanır. Burada tesadüfe bağlı koşullar öylesine büyük roller oynar ki, emeğin bu iki türünün zaman zaman yer değiştirdikleri olur. Örneğin, gelişmiş kapitalist üretimin egemen bulunduğu bütün ülkelerde olduğu gibi, işçi sınıfının fiziksel bakımdan bozulduğu ve göreceli bir tükenme gösterdiği durumlarda, fazla kas kuvveti gerektiren kaba ve zor işler, genellikle, basit iş derecesine inen daha ince işlere göre yüksek, nitelik gerektiren işler sayılmaya başlar ... Kaldı ki, “nitelikli emek” denilen emeğin ulusal emek toplamı içinde miktar bakımından öyle önemli bir yer tuttuğu sanılmamalıdır.¹⁵

Nitekim dipnotu izleyen paragrafta, Marx, “sermaye tarafından çalıştırılan işçinin emeğinin basit ortalama toplumsal emek olduğunu varsaydığımızda, gereksiz bir işlemden kurtulmuş ve analizi basitleştirmiş oluruz” diye ilan eder.

Marx’ın “basit ortalama emeğe” yaptığı bu vurgu, sadece konuyu basitleştirmek için yapılmış bir varsayım veya indirgeme işlemi değildir. Tarihin en eşitsiz üretim sistemlerinden biri olan kapitalist sistem, her insanı ve her insanın emeğini soyut ve salt biçimsel bakımdan eşitleme eğilimindedir. Bu durum modern seçim sistemlerindeki herkese bir oy ilkesine benzer: eşitsizlikler biçimsel bir eşitlik görüntüsüyle gizlenir. Fakat mesele bundan ibaret değildir. Diğer tarafta, tarihte ilk kez, soyut şekilde de olsa insanların eşitliği fikri ortaya çıkmış, hatta sorgulanamaz bir önyargı haline gelmiştir.

Bu noktada *Gotha Programının Eleştirisi*’ndeki çok tartışılmış satırlara yeniden

14 Karl Marx, *Grundrisse, cilt I*, çev: Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 2013, s. 40.

15 Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 199, dn 19.

dönem yararlı olabilir. Marx, “üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine temel-lenen kolektif toplumda” üreticilerin ürünlerini mübadele etmeyeceklerini belirtir. Zira bu toplumda bireysel emek değer biçiminde, yani dolaylı olarak değil, doğrudan toplumsal biçimde, toplam emeğin bir parçası olarak var olur. Marx burada “kendi temelleri üzerinde **gelişmiş** haliyle değil, tersine, kapitalist toplumdan henüz **ortaya çıkmış** haliyle komünist toplumu” ele aldığımızı vurgular. Bu yeni toplum hâlen eskisinin damgasını taşımaktadır. Burada “bireysel üretici, toplumdan, gerekli indirimler yapıldıktan sonra, ona verdiği tastamam aynısını alır”. Üretici, harcadığı emeğin (ortak fonlar için indirimler yapıldıktan sonraki) miktarını gösteren bir sertifika elde eder ve bu sertifikayla “toplumsal tüketim araçları stoğundan, emek harcamasıyla aynı miktarda ürün alır. Topluma bir biçimde verdiği aynı emek miktarını başka bir biçim altında geri alır”. Marx, eşit değerler mübadele edildiğinden, bunun meta mübadelesini düzenleyen aynı ilke olduğunu öne sürer. İçerik ve biçim değişmiştir, ama bölüşümde aynı ilke devam etmektedir.¹⁶

Şu soru derhal ortaya çıkar: komünist toplumun bu erken evresinde, bireysel üreticilerin harcadığı emek zamanı nasıl hesaplanacaktır? Emek sertifikaları hangi kriterlere göre düzenlenecektir? Bir tesisatçının boruları tamir ederken harcadığı üç saat, bir aşçının yemek pişirirken sarf ettiği üç saatle veya bir cerrahın ameliyathanede geçen üç saatiyle nasıl kıyaslanabilir? Bir başka deyişle, farklı türden somut emekler birbirleriyle nasıl kıyaslanacaktır? Böyle bir kıyaslama yapılamazsa, bir “ortak ölçü” bulunamazsa, emek zamanı hesaplaması da mümkün olmayacaktır.

Bu sorunun yanıtını bizzat kapitalist üretim vermektedir. Yukarıda vurgulandığı gibi, kapitalist üretimde her tür insan emeğini eşitleme yönünde bir eğilim de mevcuttur. Sosyalizmde bu eğilimin mantıksal sonucuna ulaşacağı söylenebilir: insan emeği olma sıfatıyla, herkesin emeğine eşit muamele yapılacaktır. Dolayısıyla tesisatçının, aşçının, cerrahın, sekreterin, öğrencinin, madencinin emeklerini eşit ve eşdeğer kabul etmek, emek zamanı hesabına dayalı bir planlama sistemi oluşturmanın çıkış noktası olacaktır. Yeni planlama sisteminin temeli burada yatar. Bir geçiş dönemi esnasında, emek zamanını temel alan bir planlama sistemi geliştirmek kesinlikle olanaklıdır.¹⁷

Burada iki uyarı gerekiyor: ilkin, yukarıda belirtildiği gibi, sosyalist inşa sürecinin ilerlemesi dünya devriminin ilerlemesi ile koşulludur. Yalıtılmış bir ülke elbette sosyalizm yönünde ilerleyebilir ve bazı başlangıç adımlarını atabilir. Fakat bu süreç

16 Karl Marx, “Marginal Notes on the Programme of the German Workers’ Party”, *Marx & Engels Collected Works, cilt 24* içinde, Lawrence & Wishart, 2010, s. 85–86.

17 Böyle bir planlama sisteminin ayrıntıları W. Paul Cockshott ile Allin Cottrell’in *Towards a New Socialism* başlıklı kitaplarında açıklanmıştır: http://ricardo.ecn.wfu.edu/~cottrell/socialism_book/new_socialism.pdf. 1993 tarihli bu önemli yapıt, bu yazı için pek çok bakımdan esin kaynağı olmuştur.

tek bir ülkede veya küçük bir grup ülkede asla tamamlanamaz. İkincisi, her ne kadar temel hedef herkesin emek zamanının eşit kabul edildiği bir sistemi adım adım kurmaksa da, örneğin beyin cerrahlığı gibi bazı işler, gelişmiş “vasıflar” ve nitelikler gerektirmeleri anlamında, daima “kapalı” olacaktır. Dolayısıyla, Marx’ın **hilafına**, vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki ayrım tamamen yanılısama olmayıp uzun bir süre daha geçerliliğini koruyacaktır.

Yine de bu durum, farklı somut emek türlerinin eşit muamele göremeyeceği anlamına gelmemektedir. Sosyalizmde daha “vasıflı” işçiler daha fazla kazanmayacaktır. Kapitalist koşullarda, “vasıf kazanmanın” maliyeti genellikle bireye düşer; fakat emeğin doğrudan toplumsal nitelik taşıyacağı sosyalizmde, bu maliyeti toplum üstlenecektir. Dolayısıyla “uzmanlar”a daha fazla ödeme yapmak için herhangi bir neden olmayacak ve zamanla eşitsizlikler önemli ölçüde silinecektir.

Eşitsizlikleri bir anda yok etmek elbette olanaklı değildir. Ekim devriminden kısa bir süre sonra yetişmiş uzmanlara acil ihtiyaç duyulmuş, bu nedenle de bu uzmanlara daha fazla ödeme yapılmıştır. Rusya’nın geri koşullarında, uzmanlık sadece sanayide değil, Kızıl Ordu’da da hayati önem taşımıştır. Uzmanlara duyulan ihtiyaç, eşitsiz bir ücret sistemine giden yolu açmıştır. Başlangıçta bu zorunlu ve geçici bir tedbir olarak görülmüştür. Fakat bürokrasinin iktidara el koymasına paralel olarak kural haline gelmiş, eşitlik hayali yavaşça sönmülmüştür.

Günümüzde, devrim sonrası bir toplum, vasıf farklılıklarını ve farklı işlerin zorluklarını telafi etmek üzere bazı katsayılar belirleyebilir. Fakat uzun vadede hedef tüm somut emek türlerini eşit kabul etmektir. Zaman içinde, herkesi ömrü boyunca kalıcı bir “mesleğe” atayan iş bölümü sistemi de değişmeye başlayacaktır. Bir bireyin yaşam süresi içinde birkaç farklı alanda eğitim görmesi ve çalışması, günümüz kapitalizminde bile olanaklıdır. Sosyalizmin çok yönlü bireyi de herhalde tüm yaşamını tek bir işte geçirmeyecektir. Kısacası, işler ve meslekler arasındaki farklılıklar anlamını yitirmeye başlayacak, bu yöndeki ilerleme de somut emeklerin eşit kabul edilmesini kolaylaştıracaktır.

Herkesin emeğini eşit kabul eden bir planlama sisteminde, herkesin çalıştığı sürenin kaydının tutulmasıyla, her ürünün içeriğine giren toplam emek miktarı açıkça hesaplanabilir. Gemiler, binalar gibi bazı ürünlerin üretim süreleri uzun olduğundan, planlama sisteminin tam kesinlikle işlemesi kuşkusuz ki birkaç yıl alacaktır. Fakat bir süre sonra, toplum her ürünü kaç saatte üretebildiğini görmeye başlayacak ve hesaplamalar kolaylaşacaktır. Mevcut iletişim ve hesaplama teknolojileriyle, çok karmaşık ve sağlam hesaplama sistemleri oluşturmak mümkündür.

Böyle bir sistemin bir diğer avantajı, paranın kullanımını zamanla yok edebilme olanağıdır. Günümüzde, kredi kartları, banka kartları gibi araçlarla gündelik yaşamda perakende ticarete para kullanımı zaten sınırlıdır. Üstelik toptan ticarete

veya bankalar arası para piyasalarında da fiilen para kullanılmaz. Para bu alanlarda salt hesap birimi işlevi görür. Aslında sosyalist inşa süreci açısından esas sorun paranın gündelik alışverişlerde kullanılması değil, sermayeye dönüşmesi olasılığıdır. Sosyalist inşa sürecinde bu daimi bir tehdittir ve piyasa ilişkileri içinde gerçekleşir. Dolayısıyla, piyasa ilişkilerinin adım adım ortadan kaldırılışına paralel olarak, para kullanımını sona erdirmek için planlama sürecine emek zamanı hesabı dâhil edilmelidir. Bu temaya aşağıda döneceğim.

4. Ücret, fiyat ve kâr ve üretkenlik

Plan, ekonominin, üretim ilişkilerinin örgütlenme biçimidir. Fakat hiçbir zaman dar anlamda salt ekonomik bir olgu değildir. Bir toplumdaki kaynakların tahsisini belirlemesi nedeniyle, derinlemesine politik karakter taşır. Dolayısıyla, plan hedefleri, toplumsal güç dengelerini yansıtır. Sovyet modelinde esas kriter olarak çıktı miktarı (hızlı büyüme) alınmıştır; bu, Ekim devriminin geri bir ülkede gerçekleşmiş olmasının sonucudur. Sovyetler Birliği, “normalde” kapitalist gelişme ile çözülmesi beklenen birçok sorunu üstlenmek durumunda kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, sosyalizme ilerlemede önem taşıyacak bazı uygulamalar hiç gündeme gelmemiş, kapitalist sisteme özgü bazı kategoriler de varlığını sürdürmüştür.

Sovyet sisteminde ücret, fiyat ve kâr kategorileri, kuşkusuz ki kapitalist sistemde olduğundan farklı işlev görmüştür. Bununla birlikte, emek zamanına dayalı bir planlama modeli benimsenmediği için, para ilişkileri varlığını devam ettirmiştir. Bu durum, sosyalizm yönünde ilerleyemeyen, kapitalist ilişkilerin gelişimini ise zor kullanımı yoluyla önlemeye çalışan bir konuma hapsolan sistemin içinde sürekli bir gerilim yaratmıştır.

Sovyet dönemi boyunca süregiden, bununla bağlantılı ikinci bir sorun emeğin düşük üretkenliğidir. Ekonomik planlama sistemi, yani Sovyetler Birliği’nde üretim ilişkilerinin örgütlenme biçimi kendi başına bu sorunu çözememiştir. Özellikle sistemin oluşturulma safhasında (kabaca 1930 ile 1965 arası yıllarda), bürokrasi, emekçileri ve köylüleri daha fazla çalışmaya ve üretmeye zorlamıştır. Fakat proletaryanın ve kırsal köylülüğün bürokrasiye karşı pasif direnişi bu yolun önüne açık sınırlar getirmiştir. Gerçek çözüm ancak emeğin toplumsallaşmasını daha yüksek düzeylere çıkarmakla, çeşitli sosyalist girişimleri tek bir ekonomik plan altında birbirine bağlamakla, sosyalist inşa deneylerinin tüm coğrafyasını kapsayan bir siyasal birim oluşturmakla, kısacası dünya devrimi yönünde yeni ve gerçek adımlar atmakla bulunabilirdi. Fakat bürokratik hâkimiyet sistemi üretici güçlerin gelişimi önünde bir ayak bağı haline gelmiştir.

Ücretler

Bir geçiş dönemi boyunca para ilişkilerinin var olmaya devam edeceği az çok kesindir. Fakat paranın kapitalist toplumdaki işlevlerini sürdürmeyeceği de kesindir. Kapitalist toplumda para, öncelikle değer ölçüsüdür. Bu bağlamda “değer,” üretimin doğrudan değil **dolaylı biçimde** toplumsal nitelik taşıdığı anlamına gelir. Bir metanın değeri, içeriğine giren toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir ve bunun dışsal ölçüsü paradır. Kapitalist toplumda para değer zorunlu bir biçimi olarak ortaya çıkar. Üretim doğrudan toplumsal nitelik taşıdığı bir ortamda, paranın değer ölçüsü olma işlevi açık ki büyük bir darbe alacaktır. Bu, kendi başına, parasal ilişkileri ortadan kaldırmanın yolunu açar.

Marx’ın analizinde paranın ikinci işlevi dolaşım aracı olmaktır. Sosyalist inşa sürecinde belirli ürünler için piyasaların varlığına izin vermek gerekli olabilir. Fakat geniş anlamda bu kapitalist meta dolaşımından çok daha küçük ölçekte olacaktır. Dolayısıyla, dolaşım aracı olarak para, daha özgül olarak da hesap birimi olarak para, sosyalist inşa dönemi boyunca varlığını sürdürecektir diye düşünebiliriz.

Kapitalist sistemde meta dolaşımı alanında en önemli mübadele biçimlerinden biri, sermaye ile emek arasındaki mübadeledir. Paranın sermayeye dönüşebilmesi için ücretli emekle mübadele edilmesi gerekir. Dolayısıyla, sosyalist inşanın en temel sorunlarından biri paranın sermayeye dönüşmesini engellemektir. Bu noktada, emek zamanına dayalı bir ödeme sisteminin geliştirilmesi belirleyici önem taşımaktadır.

Sovyetler Birliği’nde “ücret” biçiminin korunmasının bazı çelişkili sonuçları olmuştur. Bir yandan, 1930’ların başlarından itibaren kentlerde işsizliğin pratik olarak sıfırlanması ile, emek gücünün meta karakterine büyük bir darbe vurulmuş ve sosyalist üretim ilişkilerine doğru dev bir adım atılmıştır. Marx’ın analizinde ücretler ve emek gücü piyasası, genel olarak “yedek sanayi ordusu”nun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir. İşsizliğin sıfırlanması yedek sanayi ordusunun pratikte yok edilmesi anlamına geldiğinden, emek gücünün meta karakteri bir anlamda “askıya” alınmıştır. Fakat diğer yandan, parasal ücret biçimi korunarak, bir başka deyişle parasal ilişkiler sürdürülerek, para biçiminin ilgası eksik bırakılmıştır. Bunun sonucunda, paranın sadece hesap birimi olarak kullanılması ve sermayeye dönüşmemesi için yasal tedbirler alınmak zorunda kalınmıştır. Örneğin küçük işletmelerin çalıştırabileceği işçi sayısına sınırlama getirilmiştir. Bir başka deyişle, üretim ilişkileri hukuk yoluyla dizginlenmeye çalışılmıştır.

Buna karşılık, Marx’ın Gotha Programı eleştirisinde önerdiği gibi emek zamanını esas alan bir “ödeme” sistemi, hem parasal ilişkileri sınırlar, hem de hesaplama sorununu kolaylaştırır. 20. yüzyılın sosyalist inşa girişimlerinde böyle bir sistem hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. Sovyetler Birliği’nde iç savaş döneminde aynı ödemeler ve takas vb. yaygınlaşmıştır, fakat bunlar sürdürülebilir nitelik taşımamış

ve iç savaşın bitimini takiben hızla kaldırılmıştır. Daha sonrasında ise ödemeler sisteminde rublenin hâkimiyeti sürmüştür.

Marx, emek doğrudan toplumsallaştığı takdirde emek sertifikalarının kullanılabileceğini düşünmüştü. Günümüzde, kimin nerede ne kadar çalıştığının düzenli kaydını tutmak üzere bir elektronik sistem kullanılabilir. Böyle bir sistem eski usul defter–kalem yöntemiyle de kurulabilirdi, fakat günümüzün bilişim teknolojileri anlık olarak güncellenme avantajıyla çok daha etkin olacaktır.

Planlı ekonominin genel çerçevesi budur: emek zamanına dayalı hesaplama ve ödeme sistemi planlamayı son derece açık ve kolay hale getirecektir. Fakat bunun yalnızca genel çerçeve olduğunu vurgulamakta yarar var.

Fiyatlar

Çalışanlara emek zamanı cinsinden yapılacak ödemelerin “fiş” veya “kupon” biçimini alması gerekmez, günümüzdeki kredi kartlarına benzer bir kart aynı işi görebilir. Buna paralel olarak, ürünlerin de emek zamanı cinsinden bir tür fiyata sahip olması doğaldır.

Bu sistemde her bir ürünün emek zamanı içeriği, tüketim malı mı yahut üretim aracı mı olduğundan bağımsız olarak, daima bilinmektedir. Dolayısıyla işçiler de harcadıkları emek zamanı karşılığında ne tür bir tüketim paketine erişebileceklerini bilirler.

Toplam üretimin bir bölümü çalışamayacak durumda olanlara, çocuklara, yaşlılara, hastalara vb. ayrılacağı için, her ürünün zaman cinsinden fiyatı, toplumsal kullanıma ayrılacak bir “vergi” de içerecektir. Bu verginin oranına sözüm ona “uzmanlar” değil, işçilerin kendileri karar verecektir.

Şöyle bir soru akla gelebilir: mesela bir otomobil binlerce parçadan oluşur, keza bunların her biri de onlarca, belki de yüzlerce girdi içerir. Bazıları birbirlerinin üretim sürecine karşılıklı olarak dâhil olurlar. Bu durumda her bir tekil ürünün “fiyatı” nasıl belirlenecektir? Bu kadar karmaşık bir sistem hesaplama zorlukları yaratmaz mı?

Bu sorunun yanıtı aslında uzun zaman önce pratikte verilmiştir. Ürünlerin birbirlerinin üretimine girdikleri bir sistemde, girdi–çıktı tabloları yardımıyla karşılıklı etkiler sektörel olarak veya ürün bazında belirlenebilir. Mesela bir cıvatayı üretmek için gereken emek zamanının üretkenlik arttıkça azalması, aynı zamanda cıvata kullanılarak üretilen ürünlerin içerdiği emek zamanını da azaltacak, bu da cıvata üretimini daha verimli hale getirecektir. Alternatif olarak, cıvata benzer ürünlerle birlikte gruplandırılıp, karşılıklı etkiler grup bazında da takip edilebilir. Elektronik bir sistemde bu tür anlık değişmeler anında gözlenebilir, fakat işçilerin önlemlerini görebilmeleri için aylık veya yıllık ortalamalar almak muhtemelen daha pratik olacaktır. Uzun vadede, üretkenlik arttıkça zorunlu iş gününü kısaltmak olanaklıdır.

Son otuz–kırk yılda kapitalist dünyada üretkenlik artmış, ama çalışma saatleri de artmıştır; mevcut sistemin irrasyonel doğasının en açık göstergelerinden biri budur.

Planlı ekonominin piyasa ekonomisi karşısındaki bir diğer avantajı, ürünlerin arz ve talebinin dengelenmesidir. Kapitalist piyasada arz ve talep nadiren dengeye gelir. Üreticiler ürünlere yönelik talebi fiyat sinyalleri aracılığıyla kestirip, üretim planlarını buna göre yaparlar. Fakat birbirlerinden bağımsız hareket ettikleri için, arzın taleple çakışması çoğu zaman olanaksızdır. Dolayısıyla ya eksik ya da aşırı üretim söz konusu olur. Üstelik bu çakışmama durumu bir sonraki dönemde de devam eder. Böylece toplumsal kaynakların kullanımı açısından daima israf söz konusudur.

Buna karşılık planlı ekonomi bu sorunu çok daha rahat çözebilecek araçlara sahiptir. Hem üreticilerin hem de tüketicilerin ihtiyaçlarını önceden tespit edip bildirmeleri sayesinde, hangi üründen ne kadar üretilmesi gerektiği, bunun için de hangi girdilere gerek duyulacağı daha en baştan bellidir. Aslında kapitalizmde de buna benzer süreçler mevcuttur. Örneğin uçak biletini internet üzerinden alanlar, biletlerini daha erken aldıklarında genellikle daha az para öderler, zira havayolu şirketleri açısından uçuş planlamasını kolaylaştırmış olurlar. İnternet kullanımının günlük yaşamda çok yaygın hale geldiği günümüz koşullarında, tüketicilerin “sanal dükkan”larda alışverişlerini yapıp sonra da gidip ürünlerini teslim almaları zor değildir. Üstelik talebin erken bildirilmesi üretim planlamasını kolaylaştıracağı için, indirimler de yapılabilir. Aynıısı üretim yapan işletmeler için de geçerlidir. Sonuç olarak, günümüz olanaklarıyla, gerek üretime gerekse tüketime yönelik ihtiyaçların önemli bir bölümü önceden bildirilebilir ve plan da kolayca buna uygun hale getirilebilir.

Kuşkusuz, ihtiyaçlar değişir ve daima yeni ihtiyaçlar doğacak, bazı ürünler gözden düşerken yeni bazı ürünlere talep artacaktır. Fakat bunun piyasa ekonomisine kıyasla planlı bir sistemde daha kolay çözülebilecek bir sorun olduğu da açıktır. Ürünlerin “zaman fiyatları”nı ayarlamamanın birçok alternatif yolu bulunmaktadır.

Burada üç önemli noktayı ele almak gerekir. Üretim aracı üretimi ile tüketim malı üretimi arasındaki dengesizlik, 20. yüzyıl boyunca Sovyet tipi planlamada bir sorun olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi, plan asla salt ekonomik bir görüngü değildir ve plan hedefleri siyasal güç dengesini yansıtır. Sovyet örneğinde, üretim aracı üretimine verilen öncelik bürokrasinin işçiler ve köylüler üzerindeki iktidarının sonucudur. Dolayısıyla, Kızıl Ordu’nun ve işletme müdürlerinin ihtiyaçlarını hemen her zaman karşılanmış, ama ekmek ve votka gibi temel olanlar dışında bazı tüketim maddeleri genellikle kıt olmuştur. Bu açıdan örneğin Sovyet kentlerindeki konut sorunu sürekli bir hoşnutsuzluk kaynağıdır.

Yeni sosyalizmde, toplumsal üretimin bileşimi toplumsal olarak ve periyodik şekilde belirlenmelidir. Planlama kurumu birkaç olanaklı “büyüme yolu” belirle-

yebilir, toplum da bunlardan birini seçebilir. Mesela toplam üretim içinde sağlığın payı kolektif olarak kararlaştırılacaktır. Bu prosedürlerin günümüzün referandumlarına benzemesi gerekmez. Sosyalist bir toplumda, gruplar ve bireyler, tercihlerini belirtmek üzere çok farklı ve daha etkin kanallar kullanabilirler. Her an güncellenen gerçek ve canlı bir “kamuoyu”, bugünün teknolojisi ile bile yaratılabilir.

İkinci önemli nokta dış ticaret, yani kapitalist dünya ile ticarettir. Sosyalist inşa süreci bakımından, sosyalist ülkeler arasındaki ticaret bir “iç ticaret” olarak görülmemelidir. Bu ülkeler tek bir ekonomik plan etrafında bağlandıklarında, parasal işlemlerin dereceli şekilde tasfiye edilmesiyle, farklı birimler arasındaki maddi akışlar plan hedeflerine uygun olarak belirlenecektir. Diğer taraftan, sosyalist inşa dönemi boyunca, her ne kadar dış ticaretin toplam üretime oranı muhtemelen çok daha az olacaksa da, kapitalist ülkelerle ticaret sürecektir. (Bugünlerde dış ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ya oranı Türkiye’de yüzde 50’ye yakın, Almanya’da yüzde 80’den fazladır. Böyle yüksek dış ticaret oranlarına sahip bir sosyalist ülke tasavvur etmek zordur.) Dış ticaret elbette işçi devletinin tekelinde olacaktır. Dış ticareti daima belirli sınırlar içinde ve dengede tutacak genel bir kural benimsenebilir. Dünya fiyatları üzerinden ihracat yapmak suretiyle elde edilecek döviz rezervleri ithalat için kullanılacaktır. Ne tür ürünlerin yahut ürün gruplarının ithal edileceğine kamusal oylama ile karar verilebilir. Öncelik, üretim araçlarına ve ilaç gibi bazı kritik ürünlere verilebilir. Bunun ötesinde, dış ticaret düşük bir seviyede tutulabilir.

Üçüncü sorun ürün çeşitlemesi ile ilgilidir. Kapitalist dünyada özellikle tüketim mallarında sürekli ürün çeşitlemesi ve buna bağlı olarak yeni fiyatlama söz konusudur. Günümüzde, nöro-iktisat deneylerinde, çok fazla ürün çeşidi olmasının tüketicilerde “karar verme felci”ne (*decision paralysis*) yol açtığı gözlenmektedir. Kuşkusuz, sosyalist inşa sürecinde çok fazla ürün çeşidi olmayacaktır. Bununla birlikte, ürün geliştirme ve çeşitlendirme faaliyetini tamamen sonlandırmak gerekmez. Halkın ihtiyaçları artıp geliştikçe, yeni ürünlerin üretilmesi gerekecektir. Toplumsal kaynakların bir kısmı bu alanda araştırma ve geliştirme işine yönlendirilebilir.

Kârlar ve üretkenlik

Kapitalist toplumda üretimin itici gücü kârdır. Rekabet süreci her sermaye birimini daha fazla kâr elde etmek için etkin şekilde üretim yapmaya zorlar, sürekli yeniliklerin temeli de artık kâr beklentisidir. Fakat adına layık bir sosyalizmde kâr dürtüsünün yeri yoktur. Sosyalist işletmeler kâr etmezler. Bu nedenle derhal bir soru ortaya çıkar: Kapitalizmi bu kadar dinamik hale getiren kâr unsuru ortadan kalkınca yeni sistemin motoru ne olacaktır? İnsanlar neden yenilik (inovasyon) yapacaktır?

Birçok kişi, kapitalizmin başarısını bireylere sunduğu zenginleşme olanağında görür. Bu sistemde ilke olarak herkes zengin olabilir. Pratikte ise işler bu şekilde yürümez.

Kapitalizmin en çok işaret edilen pozitif yönü, teknolojik dinamizmi ve yarattığı yenilikçi kültürdür. Fakat kâr dürtüsünün negatif toplumsal sonuçları (sömürü, çıplak suç, savaşlar, ekolojik yıkım vs.), bu “pozitif” getirilerini çok aşar. Yine de, daha yakından bakıldığında, bu sözüm ona pozitif yönlerin de açıkça efsaneler oldukları görülebilir. Her zaman olduğu gibi, sermaye bu bakımdan da çelişkili eğilimlere sahiptir.

Bir yandan, kapitalist üretim bilimi ve insanın yaratıcılığını boyunduruk altına almıştır. Sanayi Devrimi boyunca birçok yenilik zanaatkârlardan ve işçilerden kaynaklanmıştır. Fakat zamanla, araştırma laboratuvarları, üniversite–sanayi işbirliği ve birçok başka yöntemle, insanlığın “genel zekâ”sı sermaye tarafından ele geçirilmiştir.

Fakat bu hiçbir zaman tam olamayacak bir hâkimiyet biçimidir. Sermaye, diğer yandan da toplumsal yaratıcılığı geliştirmek ve bilgiyi yaymak için yeni yollar açmıştır. Youtube’ya eğitsel videolar yükleyen yahut Wikipedia’ya vb. katkı yapan insanlar (genellikle) kâr elde etmeyi beklemezler. Aslında insanlığın genel zekâsında muhtemelen olağanüstü bir patlamanın eşliğinde olduğumuz söylenebilir. Marx’ın *Grundrisse*’de övdüğü “sermayenin uygarlaştırıcı misyonu”nu sosyalizm devralacaktır. Bu süreçte kâr dürtüsü yerini daha “doğal” tutkulara, belki de hırslara bırakacak, komünizmin toplumsal bireyleri de kesinlikle Youtube’dan daha iyi yollar bulacaktır.

Fakat uygun düzenlemeler olmadığı takdirde bu beklenti boşa çıkabilir. Mesele şudur: üretim ilişkilerinin örgütlenişinde, sürekli yenilikler, teknolojik dinamizm ve emek üretkenliğinde sürekli artışlar sağlayacak içkin mekanizmalar bulunmalıdır.

Kâr dürtüsü olmadığından, sosyalizmde üretkenliğin çok düşük olacağı düşünülebilir. Fakat sosyalizmin hedefi serbest zamanı (**disposable time**) olabildiğince artırmaktır ve bunun için de emek üretkenliği büyük önem taşır.

Sermayeye dayalı üretimde, her metanın değeri, içeriğine giren toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. Bu, özünde, bir toplumsal ortalama. Bir üretim kolundaki bağımsız üretim birimleri, belirli bir metayı üretmek için toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı düzeyi etrafında birbirlerine yakınsarlar. Bir metayı üretmek için gereken toplumsal ortalama, daha az etkin işletmeler üzerinde sürekli bir baskı oluşturur. Bir başka deyişle, sermaye her metanın emek zamanı içeriğini sürekli azaltma eğiliminde olsa da, aynı zamanda her üreticiyi bu sürekli azalan toplumsal ortalamaya uymaya zorlar. Dolayısıyla, emek zamanı cinsinden üretkenliği artırmak her üretim biriminin temel hedefidir.

Benzer bir (günlük, aylık, yıllık vb.) toplumsal ortalama hesabının emek zamanına dayalı bir sistemde de kolaylıkla yapılabileceği açıktır. Aslında, kapitalizmde, bu ortalama pek sağlıklı bir gösterge sayılmaz zira piyasa dolayımından geçmektedir. Yukarıda açıklandığı üzere, bir ürünü üretmek için toplumsal bakımdan gerekli

emek zamanını hiç kimse kesin olarak hesaplayamaz. Dolayısıyla kapitalist sistemde işletmeler, sisler içinde yolunu bulmaya çalışan yolcular gibidir. Nereye nasıl gittiklerini ancak yaklaşık olarak bilirler. Her an fiyatlar düşebilir, kriz patlayabilir, iflas riski vardır vs. Dahası, ürettikleri metanın toplumsal bakımdan yararlı olup olmadığı yahut toplumsal bakımdan gerekli emek zamanını tutturup tutturmadıkları ancak satışlar aracılığıyla anlaşılabilir. Buna karşılık, sosyalist planlamada her ürünün **ortalamada** kaç saatte üretildiğini az çok kesin olarak hesaplamak olanaklıdır.

Toplumsal ortalama sadece ürünlerle ilgili değildir, işçilerle de ilgilidir. Toplumsal ortalamanın üzerinde verimlilikle çalışanlar daha fazla serbest zamana kavuşurlar. İş günü dört saatse, ortalama bir günlük işi diyelim ki üç saatte tamamlayanlar fazladan bir serbest saat kazanırlar (aylık veya yıllık hedefler de belirlenebilir). Toplumsal ortalamanın altında olanlarsa daha fazla zaman harcamak zorunda kalacaktır. Toplumsal ortalamanın sürekli güncellenmesi, üreticileri, üretkenliği çok ciddiye almaya zorlayacaktır. İşletmeler ve çalışanlar arasında çeşitli nedenlerden dolayı elbette farklılıklar olacaktır, fakat bu farklılıkları hesaba katmak da (birkaç yıllık deneme–yanılmadan sonra) kesinlikle olanaklıdır.

Toplumsal ortalamalar muhtemelen başlangıçta düzenli olarak düşecek, bir süre sonra da bir “denge” durumuna ulaşılacaktır. Yani hangi işin günde kaç saat gerektirdiği az çok bilinecek ve çalışanlar buna göre davranacaktır. Fakat bir denge durumuna ulaşılsa bile, zaman içinde, ortalamaı daha da aşağı çeken kişiler veya gruplar çıkacaktır. Bunların üretkenliği artırma “formülleri” (yeni bir emek örgütlenmesi, farklı bir yaklaşım, veya her neyse) herkesle paylaşılmalıdır; bu başlarda zorunlu tutulabilir, fakat “sırrı paylaşma” zamanla bir geleneğe de dönüşebilir. Kapitalist sistemde üretkenliği artıran bir firma bir süre için artı kâr elde eder, fakat bir süre sonra yeni teknoloji yaygınlaştıkça bu artı kârlar ortadan kalkar. Emek zamanına dayalı planlama sisteminde de üretkenliği artıran bireyler veya işletmeler bir süreliğine ilave serbest zaman elde edecek, fakat belirli bir süre sonra bu avantaj ortadan kalkacaktır. Gelgelelim, kapitalist sistemde işçi artan üretkenlikten hiçbir şey elde etmezken, sosyalizmde üretkenliği artırmak hem işçinin hem toplumun çıkarımadır.

Bu sistem, Marx’ın kapitalizme en uygun ücret biçimi kabul ettiği parça başı işi andırır, fakat arada önemli bir fark bulunur: parça başı işte daha verimli çalışanlar daha fazla ücret alırken, sosyalizmde daha verimli çalışanlar daha fazla serbest zamana sahip olacaktır.

Sürekli olarak ortalamanın altında kalanlar için iki olasılık düşünülebilir. Ya bu işçiler başka işlere kaydırılabilir, ya da sorun ilave yatırımlarla giderilmeye çalışılır. Her durumda, en çok birkaç yıl içinde, tüm işçilerin kendilerini uyarlayıp kendi çalışma tercihlerini belirleyebileceği bir sistem oluşturulabilir.

5. Planlı ekonomide çalışma ilişkileri

Bundan 160 yıldan fazla zaman önce, genç Marx, Wilhelm Schulz'un *Üretim Hareketi (Die Bewegung der Produktion)* başlıklı kitabından şu alıntıyı yapıyordu:

Fransa'da üretimin güncel düzeyinde, çalışabilecek herkesin çalışması koşuluyla, günde beş saatlik ortalama bir çalışma zamanının toplumun tüm maddi gereksinmelerinin karşılanması için yeterli olduğu hesaplanmıştır.¹⁸

Aradan 160 yıldan fazla zaman geçti, fakat günde beş saatlik ortalama hâlen hayal. Üstelik bu yüz elli yılda insanlık tarihinin en önemli bilimsel buluşları, üretkenliği yüzlerce kat artıran yenilikler, otomasyon sistemleri, bilgisayarlar vs. devreye girmiş olmasına rağmen!

Bu örnek, kapitalist üretimin insanlığın bütünsel gelişimi açısından büyük potansiyeller yarattığını, ama aynı zamanda bu potansiyelleri sürekli olarak bastırıldığını gösteriyor. Sosyalizmin birincil amacı bu potansiyelleri serbest bırakmaktır.

Sosyalist inşa sürecinde çalışma ilişkileri açısından bir dizi hedef belirlemek olanaklıdır. Bunlar, aslında kapitalist üretimde potansiyel olarak ortaya çıkan, ama kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkileri nedeniyle fiilen gerçeklik kazanamayan eğilimlerdir. Günümüz koşullarında başlıca hedefler tam istihdam, tam otomasyon, sıfır iş kazası ve çalışma saatlerinin sürekli kısaltılması olabilir.

Kapitalizmde tam istihdama erişilebilir, ama ancak savaş gibi olağan dışı durumlarda. Zira kapitalist üretim sürekli bir "yedek sanayi ordusu"nun varlığını gerektirir. Oysa planlı bir ekonomide, tam istihdam istisna değil kuraldır. Nitekim Sovyetler Birliği deneyiminde bu açıktır. 21. yüzyılın sosyalist emek planlamasında, mevcut projelerin ve bunların emek ihtiyacının herkese ilan edilmesi ve sürekli güncellenmesi, çalışanların çalışma tercihlerini önceden bildirmelerini sağlayabilir ve böylece arz planlamasını da kolaylaştırabilir. Çalışma saatlerinin azaltıldığı bir ortamda, insanlar ilk buldukları işe mecburen sarılmak yerine, önlerindeki çok sayıda seçenek arasından düzenli veya düzensiz aralıklarla seçimler yapacaktır. İnternetteki "kullanıcı değerlendirmeleri"ne benzer bir sistemle, işler zorluk derecelerine göre birkaç ana kategoriye ayrılabilir. Örneğin dağlık bir bölgedeki bir enerji santrali inşaatında çalışmak, bir plajda hizmet sunmaktan daha zor olabilir. Uzun vadede hedef, tüm işlerin zorluk derecesini birbirine yaklaştırmak ve bölgeler arasındaki cazibe farklılıklarını olabildiğince azaltmaktır. Çeşitli nedenlerle "zor" bulunan işleri kolaylaştırmak ve sert iklim koşullarına sahip bölgeleri daha cazip hale getirmek üzere çeşitli tedbirler alınabilir. Sonuç olarak, yeni sosyalizmde esas üstesinden gelinmesi gereken mesele tam istihdam değil, üreticilerin çalışma tercihlerini mevcut işler arasında dengeli biçimde dağıtmak olacaktır.

18 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, çev: Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1993, s. 98.

Üretimde tam veya buna yakın düzeyde otomasyonun da kesinlikle olanaklı olduğu söylenebilir. Bu aynı zamanda, iş güvenliği sorunuyla da bağlantılıdır. Makineleşmeyi ve otomasyonu olabildiğince artıran bir sosyalist ekonomide çalışanların güvenliği de önemli ölçüde sağlanmış olacaktır. Günümüzde, örneğin Türkiye’de, kapitalist koşullar altında açıkça “iş cinayeti” niteliği taşıyan iş kazalarını sifıra indirmek fiilen olanaksızdır. Tespit edilebilen rakamlara göre, Türkiye tarihinde en çok işçi ölümü 2016 yılında gerçekleşmiştir (1.970 işçi). 2017 yılında ise, Çalışma Bakanlığı’nın “sıfır iş kazası” hedefi ilan ettiği bir dönemde, Mayıs–Eylül arasındaki dört ayda bu rakam 753 olmuştur! Marx, sermayenin tıpkı bir vampir gibi işçinin kanını emdiğini söylerken edebi bir benzetme yapmamıştır.

Sosyalizmde “sıfır iş kazası” son derece gerçekçi ve kısa sürede ulaşılabilecek bir hedeftir. Dahası, sadece iş kazalarını sıfırlamak değil, çalışma koşullarını olabildiğince kolaylaştırmak da olanaklıdır. Sosyalist inşa sürecinde, çalışma koşullarının denetlenmesi ve sorunların bildirilmesi birkaç yıl içinde kolayca yerleşik bir kültür haline gelebilir. Basit bir kural, örneğin “hamile bir kadının bile çalışabileceği bir iş ortamı yaratmak” gibi bir kural getirilebilir.¹⁹ Herhangi bir iş hamile bir kadının yapamayacağı kadar ağırsa, bu iş öncelikle “zor” işler arasında sınıflandırılır; daha sonra ise bu işi daha kolay hale getirmek üzere makineleşmeyi ve otomasyonu arttırmaya yönelik tedbirler alınabilir.

Çalışma saatlerinin sürekli kısaltılması –ki kapitalist sistemde mevcut üretim ve mülkiyet ilişkileri altında olanaklı görünmemektedir– sosyalist inşa sürecinde yine gerçekçi bir hedeftir. Günümüz koşullarında, başlangıçta altı saatlik, birkaç yıl içinde de beş veya dört saate indirilebilecek bir işgünü hiç de hayal değildir. Uzun vadede komünist toplumda hedef, çalışma saatlerini sorusunu tamamen geride bırakmaktır.

Bununla birlikte, sosyalist inşa sürecinde, artan serbest zamanı anlamlı ve geliştirici faaliyetlere yöneltmek için hızlı ve etkili tedbirler almak gereklidir. Sanatsal, sportif, bilimsel, kültürel, sosyal faaliyetlerin insanların yaşamında kapladığı pay çok kısa sürede artırılabilir. Kapitalizme özgü “star” sistemi bu tür etkinlikleri az sayıda kişinin gerçekleştirdiği ve büyük çoğunluğun pasif biçimde izlemekle yetindiği bir gösteri endüstrisine dönüştürmüştür.

Çalışma saatleri azaldığında, çalışanların emek zamanı cinsinden “alım güçleri” zorunlu olarak azalmaz. Çalışma saatleri artan üretkenliğe paralel olarak azaltıldığında, ürünlerin içerdiği “toplumsal ortalama emek zamanı” ve dolayısıyla zaman cinsinden fiyatları düşeceği için, azalan gelire daha fazla ürüne erişmek olanaklı olacaktır. Genel olarak, sosyalizmle birlikte halkın ihtiyaçları çoğalıp çeşitlenecek,

19 Bkz. Özgür Öztürk, “Piyasa Ekonomisinin Sonuna Doğru”, *İktisat*, no 529, 2015, s. 48. <http://www.devrimcimarksizm.net/sites/default/files/piyasa-ekonomisinin-sonuna-dogru-ozgur-ozturk.pdf>.

bu da tüketim talebini artıracaktır. Bu tüketimin rasyonel kanallara yöneltilmesi, örneğin toplu taşımacılığın geliştirilmesi, olanaklı olmaktan da öte, günümüzün gelişmiş kapitalist toplumlarında hâkim olan tüketici kültürü göz önüne alındığında, neredeyse bir zorunluluğa dönüşmüştür.

Çalışma ilişkileri bakımından, günümüz kapitalizminde uç veren bazı yeni biçimler de sosyalist inşa sürecinde daha ileriye taşınabilir. Modern kapitalist dünyada, mühendislik, inşaat, finans, bilişim gibi sektörlerde proje bazlı çalışma yaygındır. Üstelik birçok STK da ulusal veya ulus-üstü kurumlara çeşitli projeler yapmakta, bu projelerde birçok insan istihdam edilmektedir. Mevcut üretim ilişkileri çerçevesinde, proje bazlı çalışma firmaların “ara” dönemlerde çalışanlara ücret ödememek için icat ettikleri bir tuhafıktır. Fakat sosyalizmde, proje bazlı çalışma çok daha yaygın bir gelişme olanağı bulabilir. Kapitalizmin “şirket” yahut işletme biçimini korumaya gerek yoktur. Herhangi biri tarafından tasarlanan herhangi bir uygulanabilir proje planlama kurumuna sunulabilir ve toplumsal bir karar alma süreci yoluyla kabul edildiği takdirde, emek gücü dâhil olmak üzere toplumsal kaynakların bir kısmı buna tahsis edilebilir.

Burada olanaklar ancak hayal gücümüzle sınırlıdır. Kapitalist biçimler ve bunlarla bağlantılı israf bir kez geride bırakıldığında, kolektif olarak ne kadar muazzam kaynaklara sahip olduğumuzu fark edeceğiz. Örneğin toplumsal çevreyi değiştirecek inşaat projelerine büyük kaynaklar aktarılabilir. Aileyi ve özel mülkiyeti esas alan mevcut konut tarzı yerine komünal mimari ilkelere göre yeni kampüsler inşa edilebilir. Büyük metropol kentlerde yaşamayı caydırmak üzere, diğer yerleşim yerlerini daha cazip kılacak bir sürü proje geliştirilebilir. Başta güneş enerjisi olmak üzere yenilenebilir enerji kaynakları, hızlı ve yaygın tren hatları, kreşler, huzur evleri, sağlık merkezleri vb. için birçok proje geliştirilebilir. Açık ki projeler sadece binalarla ilgili olmak zorunda değildir. Bir konserin, bir film çekiminin, bir turnuvanın vs. proje olarak sunulması için teşvikler getirilebilir. İşçiler, aynı işi yapmak yerine, farklı projelerde çalışma ve kendilerini geliştirme fırsatları bulabilirler.

Kısacası, kapitalizmin yarattığı mevcut olanaklar temelinde bile, bir toplum 21. yüzyılın sosyalizmi yönünde birçok adım atabilir. Kitlelerin yaratıcı potansiyelinin, sosyalist inşa sürecinin pratik sorunlarına birçok basit çözüm getireceği de açıktır. Fakat son analizde, sosyalist ülkelerin kaderi dünya devriminin ilerlemesi ile belirlenecektir. 20. yüzyılın deneyimlerinin kanıtladığı üzere, enternasyonalist bir politik çizgi olmadığında, kazanımlar sınırlı ve geri çevrilebilir olacaktır.

Sonuçlar

Ekim devrimi dönemiyle karşılaştırıldığında, bugün dünya ve dünya devriminin önündeki görevler açıkça çok farklıdır. Marksizm, komünizmi kapitalist üretimin yarattığı eğilimler temelinde tasavvur eder. Dolayısıyla, günümüzde yeni bir dev-

rimci atılım üzerine düşünür ve bu yönde eylemde bulunurken, geçmişle olan farklılıklar hesaba katılmalıdır.

Son otuz–kırk yılda kapitalist dünya köklü dönüşümler geçirmiştir. Bir yandan, dünyadaki işçi nüfusun oranı kendi içinde ikiye katlanarak hızla artmıştır. Günümüzde proletarya dünya nüfusunun yarıdan çoğunu ve kapitalist ülkelerde ezici çoğunluğu oluşturmaktadır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği deneyiminde onca sorunun kaynağını oluşturan işçi–köylü ittifakı, yeni dönemde birçok ülkede muhtemelen çok büyük önem taşımayacaktır. Keza tarımda kolektifleştirme sorununun ölçeği de muhtemelen çok daha küçük olacaktır. Tüm bunlar, 21. yüzyılda sosyalizmin önünün çok daha açık olduğunun işaretleridir.

Fakat diğer taraftan, yeni üretim biçimleri ve işçi sınıfına yönelik neoliberal saldırı da ele alınması gereken yeni sorunlar yaratmıştır. Dünya genelinde, işçi sınıfının ekonomik ve siyasal örgütleri güç kaybetmiştir. Bu koşullar altında, enternasyonalist ve enternasyonal bir önderliğin önemi ve aciliyeti abartılamaz.

“Uygulanabilir” bir sosyalizm ütopyacı bir entelektüel egzersiz değildir. Aksine, yeni üretim biçimleri kapitalist üretim içindeki potansiyeller olarak ortaya çıkar. Bugün sosyalizm/komünizm olanaklıdır. Fakat bir devrim olmaksızın, bu potansiyeller bir gerçeklik kazanamaz.

Emek zamanı hesabına dayanan yeni bir planlama sisteminin ana hatlarını ele almaya çalıştım. Böyle bir sistem diyelim on yıl içinde uygulamaya konulabilir yahut daha iyi bir başka sistem geliştirilebilir. Her şey, dünya ölçeğinde, kitlelerin politik mücadeleleri ile kararlaştırılacaktır. Aslında 21. yüzyılın sosyalizmi için en önemli belirleyici unsur belki de dünya devriminin ilerlemesidir. Ulusal sınırlara tıkkıldığı takdirde, sosyalist inşa yönünde herhangi bir girişim neredeyse kesinlikle er veya geç başarısız olacaktır. Fakat geçen yüzyılın dersleri ve kapitalizmin insanlığın sorunlarına çözüm sağlayamıyor olması ışığında, daha iyi ve uygulanabilir bir alternatifin mevcut olduğunu düşünmek için her türlü nedene sahibiz. Aslında günümüzde komünizme tüm önceki kuşaklardan daha yakınız.